

الرسائل والملكائيات

ترتيب السعادات ومنازل العلوم، مقالة في النفس والعقل
في اللذات والألام، دفع الغم من الموت
مسألة في حد الظلم، رسالة في مائة العدل و...

ألف

أحمد بن محمد مكيه الرازي

(المتوفى ٤٢١ هـ)

حققها وقدم لها

أبو القاسم المامي

- سرشناسه : ابن مسکویه، احمد بن محمد، ۹۳۲۰ - ۴۲۱ ق.
Miskawayh, Ahmad ibn Muhammad
- عنوان و نام پدیدآور : الرسائل و المکاتیب (ترتیب السعادات و منازل العلوم، مقاله فی النفس و العقل، فی اللذات و الآلام...) / تألیف احمد بن محمد مسکویه الرازی (المتوفی ۴۲۱ هـ)؛ حقا با و م...ها ابوالقاسم امامی.
- مشخصات نشر : تهران: مرکز البحوث، الدراسات للتراث المخطوط، ۱۳۹۶.
- مشخصات ظاهری : چهل و شش، ۲۱، 6 ص.
- فروست : میراث مکتوب؛ ۳۱۴. علوم و معارف اسلامی؛ ۶۸
- شابک : 978-600-203-150-1
- وضعیت فهرست نویسی: فیپا
- یادداشت : عربی.
- یادداشت : کتاب حاضر مقدمه فارسی دارد.
- یادداشت : کتابنامه به صورت زیر نویس.
- موضوع : ابن مسکویه، احمد بن محمد، ۹۳۲۰ - ۴۲۱ ق.
- موضوع : Miskawayh, Ahmad ibn Muhammad
- موضوع : فلسفه اسلامی - مطالب گونه گون
- موضوع : Islamic Philosophy-Miscellanea
- شناسه افزوده : امامی، ابوالقاسم، ۱۳۱۳ -
- شناسه افزوده : مرکز پژوهشی میراث مکتوب
- رده بندی کنگره : ۱۳۹۶ الف ۸ / ۵۷۵ BBR
- رده بندی دیویی : ۱۸۹/۱
- شماره کتابشناسی ملی : ۴۹۳۵۷۷۳

الرسائل و المكاتيب

(ترتيب السعادات و منازل العلوم، مقالة في النفس و العقل، في اللذات و الآلام،

مع الغم من الموت، مسألة في حد الظلم، رسالة في مائتة العدل و...)

تأليف: أحمد بن محمد مسكويه الرازي (المتوفى ٤٢١ هـ).

حققها و قدم لها: ابوالقاسم امامي

ناشر: ميراث مکتوب

مدیر تولید: محمد باهر

روى جلد: احمد عبدالرضایی

مدیر فنی، ویرایش: حسین شاملوفرد

حروفچین و صفحه‌آرا: رضا سلگی

چاپ اول: ۱۳۹۰

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

بها با جلد شومیز: ۱۰۰۰۰ تومان

بها با جلد سخت: ۲۹۰۰۰ تومان

شابک: ۹۶۴۹۰۶۱۲ - ۱۵۰ - ۲۰۳ - ۶۰۰ - ۹۶۴۹۰۶۱۲

چاپ (دیجیتال): میراث

همه حقوق متعلق به ناشر و محفوظ است

نشر الکترونیکی اثر بدون کسب اجازه کتبی از ناشر ممنوع است

نشانی ناشر: تهران، ش.پ: ۱۳۱۵۶۹۳۵۱۹

تلفن: ۶۶۴۹۰۶۱۲، دورنگار: ۶۶۴۰۶۲۵۸

E-mail: tolid@MirasMaktoob.ir

<http://www.MirasMaktoob.ir>

دریایی از فرهنگ پرمایه اسلام و ایران در خمه‌های خلی موج می‌زنند. این نسخه با درستی و کمال نامزد
دانشمندان و نوابغ بزرگ و هویت نامدای ایرانیان است. برعمده هرنسلی است که این میراث
پارچ را پاس دارد و برای شناخت تاریخ و فرهنگ و ادب و سوابق علمی خود به احیا
و بازسازی آن اهتمام ورزد.

بایست که ششایی که در سالهای اخیر برای شناسایی این ذخایر مکتوب و تحقیق و متبع در
آنها انجام گرفته و در کتاب رساله ارزشمند انتشار یافته هنوز کارنا کرده بسیار است و هزاران
کتاب رساله حشر و جور و زنجانه‌های داخل و خارج کشور شناسانده و منتشر شده است. بسیاری
از متون نیز اگرچه بارها به رسم و به ساق بر روش علمی نیست و تحقیق و تصحیح مجدد نیاز دارد.
احیاء و نشر کتاب و رساله‌های حشر و زنجانه‌های علمی است بر دوش محققان و مؤسسات فرهنگی
مرکز پژوهشی میراث مکتوب در راستای این هدف در سال ۱۳۷۱ بنیاد نهاده شد تا با حمایت
از کوشش‌های محققان و مصححان، و با مشارکت ناشران، و سیاست علمی، اشخاص فرهنگی و
علاقه‌مندان به دانش و فرهنگ سعی در نشر میراث مکتوب داشته باشد و مجموعه‌ای ارزشمند از متون
و منابع تحقیق بر جامعه فرهنگی ایران اسلامی تقدیم دارد.

اکبر ایرانی

مدیر عامل مرکز پژوهشی میراث مکتوب

فهرس العناوین

15	پیشگفتار فارسی
19	سیاس
21	مقدمة: مسکویه رسائله ومکاییه
23	هذه المجموعة، نشأتها وما أخذها المخطوط والمجموعة
١	١. ترتيب السعادات ومنازل العلوم
٢	ما هي السعادة الموضوعة للإنسان؟
٣	توطئة كالمقدمة
٣	أجزاء البدن آلات للطبيعة
٤	كمال الإنسان الخاص به
٥	الكمال القريب والكمال البعيد
٦	السعادة المجازية والحقيقية والمظنونة سعادة
٧	السعادة العامة
٧	السعادة الخاصة
٩	سعادات ليست كمالاً ولا غاية
١٠	اختلاف الناس في غاياتهم
١٠	وظنونهم في السعادة

- ١١ أجناس السعادة عند أرسطو طاليس
- ١١ السعادة القصوى
- ١٢ الغاية الأخيرة التي نصبها أرسطو طاليس كالغرض الأقصى
- ١٣ علائم الوصول إلى السعادة القصوى
- ١٤ انقسام الأحوال إلى ثلاثة أقسام
- ١٥ ما يتفق بالبخت ليست سعادة
- ١٦ ما عمله أرسطو في ذلك
- ١٨ تسميم المعارف
- ١٨ تسميم الصناعة إلى قسمين آخرين
- ١٩ ترتيب هاتين الصناعتين كما عمله أرسطو على
- ١٩ ما ذكره برأوس من كتابه إلى أنوشروان
- ٢١ أرسطو وابتغاء الرسل للوصول إلى اليقين: صناعة المنطق
- ٢١ قياس بين النحو والغرض والمنطق
- ٢٣ مراتب الإقتناعات
- ٢٤ مصنفات أرسطو
- ٢٨ الأمور التي لا مواد لها
- ٢٩ الحكمة العملية
- ٢٩ كتبه الأخرى
- ٢٩ أسباب تعلم الحكمة
- ٣٠ كيف يبتدئ المتعلم؟
- ٣١ الغاية الأخيرة والكمال الأقصى
- ٣٣ ٢. مقالة في النفس والعقل
- ٣٣ وهي جواب سائل سأله عنهما، وحل شكوك أدركها في
- ٣٣ الجواهر البسيطة القائم بنفسه
- ٣٣ ١. قال السائل:
- ٣٤ قال الأستاذ أبو علي أحمد بن محمد رحمه الله:

- العقل يدرك المعقولات فضلاً عن المحسوسات ٣٥
- رأى أرسطو ومفتريه في العقل والنفس ٣٦
- إن العقل والعقل والمعقول شيء واحد ٣٦
- العقل الفعّال يُخرج إلى الفعل الصور الهيولانية ٣٧
- التي في النفس الناطقة ٣٧
- المحسوسات لا تُفيد علماً إلا بتأييد العقل ٣٨
- أخطاء الحواس ٣٨
- لا ينحى الفكر القوي إلى الماليخوليا ٤٠
- ضاً ، لإنسان بقوة فكره ٤١
- الإمعال في صورة المنتج للماليخوليا ٤٢
- الفرق بين العقل والوهم ٤٢
- أفلاطون يترقى راسطاً يسجد ٤٤
- في ماهية العقل ٤٤
٢. ثم قال السائل: ٤٦
- قال الاستاذ أبو علي: ٤٧
- العناصر الأربعة هي أوائل الكون ٤٨
- ليست الحرارة هي النفس ٤٩
- ولا هي في الأنوار العالية ٤٩
- الأنوار العالية، طبيعة خامسة ٥٠
٣. ثم قال السائل: ٥٠
- قال أبو علي رحمه الله: ٥١
- المعلوم بأوائل العقل والمعلوم بأوائل الحس ٥٢
- للعقل الهيولاني أمراض عارضة كما للبصر ٥٣
- عين النفس غير عين الرأس ٥٤
٤. ثم قال السائل: ٥٥
- قال أبو علي، رحمه الله ٥٦
- العقل لا يُتوهم ٥٦

- ٥٦ الفرق بين الروحانيات والعقلانيات
- ٥٧ لا يقف البرهان عند العالمين الكبير والصغير.
- ٥٨ ٥. ثم قال السائل:
- ٥٨ قال أبو علي رحمه الله
- ٥٨ طبيعة العالم الكبير وخواصه
- ٦٠ الفرق بين العالم الطبيعي والعالم العقلي
- ٦١ لا يحتتر الفيلسوف العالم بل يستعظمه
- ٦٢ ٦. ثم قال السائل:
- ٦٢ قال الأستاذ أبو علي رحمه الله
- ٦٢ العقل والنفوس مديّران للأجسام
- ٦٣ أنما الحرارة آفة الحياة
- ٦٤ ٧. قال السائل:
- ٦٤ قال الأستاذ أبو علي رحمه الله
- ٦٤ ٨. قال السائل:
- ٦٤ قال أبو علي رحمه الله
- ٦٥ كثرة العلل ومراتبها
- ٦٦ سكون النفس عند إدراكها العلة الأولى
- ٦٧ ٩. قال السائل:
- ٦٧ قال أبو علي رحمه الله
- ٦٨ لزوم الإنتهاء إلى المحرك الأول
- ٦٩ ١٠. ثم قال السائل:
- ٦٩ قال أبو علي رحمه الله
- ٦٩ كلام في القوة الإلهية وفعل الإله
- ٧٠ فعل الإله
- ٧١ الأمور الإقناعية
- ٧٢ القضايا الأول
- ٧٣ كيف يُعرف الله

٧٣	إثبات تجرّد النفس
٧٥	النفس ليست عرضاً
٧٦	الفرق بين العقل والحس فى كلام أرسطو
٧٦	قال أرسطو
٧٧	العقل مفارق
٧٨	العقل أبديّ
٧٨	حاجة العقل إلى الترويض
٧٩	مراحل الحكيم فى السمو إلى الاله
٧٩	الحكم والنبي
٨٠	ليس العقل وراء تخلفه
٨٠	الهيولى وأدقها
٨١	تنوّل النفس إلى معرفة الجسم
٨٢	كلام سقراط
٨٥	٣. فى اللذات والآلام
٨٥	من رسالة للأستاذ أبى على مسكويه رسالة
٨٦	الإدراكات واللذات
٨٧	أشرف اللذات هو إدراك أشرف المعشوق
٨٨	ما قاله الطبيعىون فى ذلك
٨٩	كون الإنسان إلهياً أو طبيعياً أو شيطانياً
٨٩	الحركة والسكون فى عالم الطبيعة وعالم الإله
٩٠	ضروب الموجودات الثلاثة
٩١	الابتذال الحقيقى فى الإتحاد بالمعشوق
٩١	أثر الألمان على النفس
٩٣	ما قاله فيلسوف الإسلام
٩٥	٤. وله من كتاب العقل والمعقول
٩٥	من رسائله أعنى أبا على مسكويه الأب البار

- ٩٥ العقل في النقل
- ٩٨ العقول العشرة
- ١٠٠ لا مبرر للشك في هذه العقول العشرة
- ١٠١ هذه العقول في الجنس عشرة وفي النوع أكثر
- ١٠٣ ٥. ملتقطات قصار من آثاره الفلسفية
- ١٠٣ من رسالته في الطبيعة
- ١٠٤ ومن رسالته في جوهر النفس
- ١٠٦ في البحث عنها
- ١٠٧ وله من كتاب الحيل والمعقول
- ١٠٨ المقولات الثلاثة
- ١٠٩ في إثبات الصواب وحاشية التي لا هيولى لها
- ١٠٩ من كلام أرسطوطاليس
- ١١٠ في إثبات ذلك أيضاً
- ١١٠ في إثبات ذلك أيضاً في العلة الأولى
- ١١٢ ما الفصل بين الدهر والزمان
- ١١٣ فصل آخر من كلامه
- ١١٣ فلسفة الدعاء
- ١١٤ كلام في بقاء النفس
- ١١٤ ما هو سبب الجزع؟
- ١١٥ خصال ثلاث للنفس
- ١١٧ ٦. كلام في الخوف المطلق
- ١٢١ ٧. دفع الغم من الموت
- ١٢١ أو: لماذا أخاف الموت؟
- ١٢٣ إلى أين نصير بعد الموت
- ١٢٤ الموت مرتان
- ١٢٤ الموت تمام حد الإنسان

- ١٢٥ الخوف من العقاب
- ١٢٦ الحزن على ترك الولد والمال
- ١٢٧ مثال عدد الإنسان على مَرِّ الزمن
- ١٢٨ الموت ليس برديءٍ وإنما الرديءُ هو الخوف منه
٨. في علاج الحزن ١٣١
- ١٣٢ العادة الجميلة والرَّضى
- ١٣٣ الحزن ليس بضرورى ولا طبيعى
٩. مسألة فى الظلم ١٣٧
- ١٣٧ الجواب
١٠. رسالة فى مائئة الف ١٤٣
- ١٤٣ رسالة الشيخ أبى على أحمد بن محمد بن يعقوب مسكويه
- ١٤٣ إلى على بن محمد أبى حيان "سوفى"
- ١٤٣ العدل الطبيعى
- ١٤٤ والأخرى: أَنَّ الخير المحض هو الولد الذى حكمنا أَنَّ كماله فى
- ١٥٠ العدل الوضعى
- ١٥١ العدل الاختيارى
- ١٥١ العدل الإلهى
١١. وله من كتاب نديم الفريد ١٥٣
- ١٥٣ فى إيراد جواب المأمون الخليفة العباسى عن سؤال
- ١٥٣ أقربائه حين أراد أن يبايع عليًا الرضا
١٢. من شعر مسكويه ١٥٧
- ١٥٧ قال الثعالبى عنه وعن شعره:
- ١٥٧ فى ابن العميد
- ١٥٨ فى حادثات الزمان وجفاء الخلآن

- ١٥٨ في عميد الملك
- ١٦٠ إلى ابن حسول
- ١٦٠ في أبي العباس الضبي
- ١٦١ في هجاء الصاحب
- ١٦٢ مراسلة بين البديع الهمذاني ومسكويه
- ١٦٣ وجاء الجواب من أبي علي
- ١٦٥ ١٣. الناس الفضيلة واجتناب النقيصة
- ١٦٦ مسكويه وفطام النفس بعد الكبر
- ١٦٩ ١٤. نسخة بيد أبي علي مسكويه
- ١٧٣ ١٥. وصية أوصى بها الملك الحكمة
- ١٧٩ ١٦. لغز قابس صاحب أنطاكية
- ٢٠٣ ١٧. رسالة لمسكويه إلى استنجد، أصبحت مقدمة للهوامل والشامل
- ٢٠٧ ١٨. خبر «جاويدان خرد» في كتاب السلطة الفهم للجاحظ على ما نقله مسكويه
- ٢١١ مقدمة مسكويه على «جاويدان خرد»، بعد أن ألحق به، ملتقطات وصايا الأمم الأربع
- ٢١٢ كلام من حسن بن سهل في انتهاء ترجمة الأوقاف المأخوذة

پیشگفتار فارسی

کتاب حاضر با عنوان: مسکویه، الرسائل والمکاتیب مشتمل است بر رساله‌ها و نوشته‌ها و پاره‌نوشته‌های ابوعلی مسکویه رازی (? ۳۲۰ - ۴۲۱) در مباحث فلسفی، علمی، اخلاقی و ... که در نسخه‌های خطی و کتب معتبر پراکنده بوده است.

«مشکویه» لقب خود اوست. ناشر احمد، پسر محمد، پسر یعقوب است، و کنیه‌اش ابوعلی. لقب‌اش در کتابهای خود وی نه به عربی است به همین صورت است: «مسکویه» و در منابع عربی دیگر و در منابع خاورشناسی نیز همین‌گونه. برخی از خاورشناسان «مُسکویه» نیز نوشته‌اند. اما در منابع فارسی، نام وی بدرستی «مُسکویه» است: مشکویه رازی، دانشمند ایران از مردمی که آثار خود را به زبان علمی روزگار خود (یعنی قرن چهارم هجری) به عربی نوشته است.

در تراجم قدیم و متأخر، از مشکویه به عناوین گوناگون یاد شده است: خازن^۱، ندیم^۲، دانشمند، طبیب، ریاضی‌دان، مهندس، کیمیا‌دان، مورّخ، نویسنده،

۱. خازن: خزانه‌دار بیت‌المال یا وزیر دارایی عضدالدوله دیلمی و ابن‌العمید.

۲. ندیم: مهلبی.

شاعر، لغوی، نقّاد، تیزهوش، آگاه بر زبانهای متروک و نامه‌های باستانی، برترین معلم اخلاق فلسفی، یا فلسفهٔ اخلاق ارسطویی، چهرهٔ درخشان باشگاههای علمی عالی در عصر آل بویه، عهد با خویشتن، سفارش به جویندگان حکمت، ملقب به «الأب الباق»: پدر نیکوکار یا مهربان، آزمون‌نگار تاریخ، معلم سوم (پس از ارسطو و فارابی).

از مشکویه بیش از چهل کتاب و رساله (به تجارب الامم، مقدمهٔ ترجمه ص ۱۰۲) در همهٔ دانشهای آن عصر، در فلسفه، ریاضی، طب، کیمیا، فلسفهٔ اخلاق، نمونه‌ای از شعر، پاسخ به پرسشهای صد و هشتاد گانهٔ ابوحنّان توحیدی در کتاب الهوامل والشوامل، و گونه‌ای از اعترافات و تقد رفتار خویشتن در روزگار جوانی، عهد با خویشتن، سفارش به جویندگان حکمت و جز آن برشمرده‌اند که برخی از آنها مفقود است.

مشکویه در تهذیب الأخلاق در تدوین مباحث و فصول، و استوار کردن پایه‌های علم اخلاق، چنان و به آن کوشید، که مرجع نخست دیگران در قرون بعد شد. مشهورترین کتاب اخلاق در زبان فارسی یعنی اخلاق ناصری خواجه نصیر طوسی را ترجمهٔ کتاب تهذیب الأخلاق مشکویه رازی می‌دانند.^۲ خواجه نصیر در ابیات چهارگانهٔ عربی خود، در مقدمهٔ اخلاق ناصری، این کتاب را با لحن کم‌نظیری می‌ستاید. گوید:

جانم فدای کتابی که همهٔ برتریها را از آن خویش گردانم و نامم کردن خلق را

۱. پنج پرسش و پاسخ از انتهای نسخهٔ منحصر به فرد این اثر افتاده و صد و هفتاد و پنج پرسش آن به چاپ رسیده است.

۲. نگارنده متن عربی تهذیب الأخلاق مشکویه، و متن اخلاق ناصری خواجه را در گفتاری تحت عنوان «خواجه نصیر طوسی، و مشکویه رازی» در همایش «میراث علمی و فلسفی خواجه نصیر طوسی» با هم سنجیده است. (تهران، چهارم و پنجم اسفند ۱۳۸۹ / ۲۳-۲۴ فوریه ۲۰۱۱) (بر زمینه مقاله‌ای پیشین در مجلهٔ آینهٔ میراث. ناشر: مرکز پژوهشی میراث مکتوب و برگزارکنندهٔ همایش)، سال ۷۸-۱۳۷۷، شمارهٔ سوم و چهارم ص ۳۲-۳۶.

ضامن شده است ○ مؤلف اش حق ناب را که نهان بود، با تألیف خود آشکار کرده ○ آن را نام، «طهارت» نهاده و حق معنیش را بی هیچ دروغ بگزارده است ○ از یاری خداست، که کوششی فرونگذارده، و در اندرز مردمان هیچ دریغ نکرده است.

اراده ناصرالدین حاکم قهستان آن بود که خواجه تهذیب الأخلاق را از تازی به پارسی درآورد. ولی خواجه در تأملی که کرد نتیجه گرفت که «آن معانی شریف را از جامۀ نفاذ لطیف سلخ کردن، و در لباس عباراتی واهی نسخ کردن، عین مسخ کردن است و سبب عیبجویی دیگران خواهد شد» (مقدمۀ اخلاق ناصری) پس بر آن شد که در متن اخلاق ناصری به متن مشکویه پای بند نماند؛ معانی اساسی مشکویه را به تحریر دیگر نوشته به ترتیب تازه‌ای مرتب سازد، شرح اقسام حکمت را در آنجا؛ کتاب بیاورد، دو فن دیگر حکمت عملی یعنی فن سیاست مدن فارابی^۱ و فن تدبیر منزل ابن سینا را با تهذیب الأخلاق مشکویه ترکیب کند. ناصرالدین طرح خواجه را ستایید و خواجه کار را آغاز کرد و در سال ۶۳۳ به پایان برد و از آنجا که کار به اقتراح و اراده ناصرالدین بود، خواجه کتاب خود را اخلاق ناصری نامید.

مشکویه تاریخ را آزمایشگاه کارکرد مردان و زمان تاریخ می‌داند. در تجارب الأمم اش (آزمونهای مردمان) کوشید تا پیروزیها و ناسامی عام کوشندگان تاریخ را برای پند گرفتن دیگران بازنماید. روزنتال در کتاب خود (علم التاریخ عند المسلمین، ص ۱۹۷) گوید: «مشکویه در تاریخنویسی بر پایه بسندی ایستاده است. کم پیش می‌آید که وی به گزارشهای بی‌ارزش تاریخ ارج نهد. آنچه را که دارای ارزش تاریخی است بخوبی باز می‌شناسد و تاریخ را با سامانی خردپذیر باز می‌گوید و پیوندی را که در میان حوادث وجود داشته است به خواننده‌اش

۱. مشکویه خود صاحب کتابی است با نام: کتاب السیاسة فی الملک.

می‌نمایاند». ارزشهای شیوه تاریخنویسی مشکویه را منتقدان دیگری نیز از دیدگاه ویژه خود برشمرده‌اند.

اقبال لاهوری که اندیشه فلسفی مشکویه را از کتاب الفوز الأصغر او بیرون کشیده است می‌گوید: «دوبور» (De Boer) در کتاب خود: تاریخ فلسفه در اسلام^۱، فلسفه فارابی و ابن سینا را به تفصیل باز می‌نماید، ولی در بیان فلسفه «ابن» مشکویه تنها به تعالیم اخلاقی او بسنده می‌کند. من در این مقام، فلسفه اولای «ابن» مشکویه را که مسلماً منظم‌تر از فلسفه اولای فارابی است به میان می‌کشم و نیز به جای نه افلاطونی ابن سینا، خدمت اصیل مشکویه را به فلسفه کشورش پیش می‌نهم.^۲

از آغاز اشتغال به تصحیح انتقادی متن عربی تجارب الأمم مشکویه رازی، که خرستندم سرانجام در دست آمد (با احتساب مجلد فهرست) به چاپ رسید. و سپس آغاز ترجمه آن که این سه روز زمانی دراز و همزمان با جستجوی آب و نان، آهسته و پیوسته و ناپیوسته دنبال می‌شد، در جستجوی رسایل و نوشته‌های پراکنده مشکویه در میان کتب خطی و چاپی معتبر و چاپ سنگ نیز بوده‌ام باشد که سرانجام علاوه بر ارضای میل باطنی من، علاوه بر جود در این باب را نیز تا حد ممکن پر کند، و در شناخت تاریخ علم و اندیشه در قرن چهارم هجری که عصر نهضت علمی محسوب می‌شود نیز مؤثر افتد. گردآوری همه رسایل و نوشته‌های پراکنده مشکویه در ایران و جهان بویژه در سنتی بالاتر از دشتا، اندکی دشوار می‌نماید! از این رو، نگارنده بدانچه ممکن شد و به دست آمد بسنده کرد که اینک حاصل پیگیری‌ها را تقدیم دوستان میراث مکتوب می‌کند.

1. De Boer, *The History of Philosophy in Islam*.

۲. اقبال لاهوری، سیر فلسفه در ایران، ترجمه ا.ح. آریان‌پور، ص ۳۳؛ ترجمه تجارب الأمم، ج ۱، مقدمه ص ۱۷.

معرفی نسخه‌ها و منابع خطی و چاپی و چاپ سنگ رسائل و مکاتیب در مقدمه عربی آمده است.^۱

سپاس

در پایان از صمیم قلب سپاسگزارم:

از جناب آقای دکتر اکبر ایرانی مدیریت میراث مکتوب و میراثی‌ار تستوه که از کمکهای بی‌دریغ، تشویق و تحریض ایشان همیشه برخوردار بودم، و از فاضل گرامی جناب محمد باهر که در روند تولید دو اثر: رسائل و الکنز مشکویه رازی، که اگر ناسازی ایشان نبود این دو اثر به این زیبایی به فرجام نمی‌رسید. نیز از سرورانی که در تهیه نسخه‌های مختلف رسائل و الکنز، در میراث مکتوب، کتابخانه آستان قدس، مجلس، کتابخانه ملی، دانشگاه تهران یا مجموعه‌های مختلف بزرگان در ایران، و سلیبیه، ترکیه که اگر واسطه خیر نمی‌شدند، چاپ این دو اثر غیر ممکن می‌بود سپاسگزارم:

از استاد دکتر برادران رفیعی در دوستان فاضل: آقای عنایت‌الله مجیدی، و آقای علی اوجبی و از همه دوستان و عزیزانی که در پیشبرد کار من کوشیده‌اند و در اینجا از قلم افتاده‌اند صمیمانه سپاسگزارم.

و از سرکار خانم پیری، سرکار خانم طاووسی و سرکار خانم حسینی که هر کدام در نقش خود کوشیدند، و از دوستان گرامی: آقای رضا سلگی که در حروفچینی و صفحه‌آرایی این کتاب و نیز از آقای محمود خانی، مسئول محترم بخش رایانه که هر دو در برابر زحمات شکیبایی کردند.

۱. امامی

تابستان ۱۳۹۶

۱. نیز رجوع شود: امامی، مقدمه عربی متن تجارب‌الأمم؛ مقدمه فارسی ترجمه تجارب‌الأمم؛ مؤخره انگلیسی در انتهای جلد هشتم یعنی فهرس متن تجارب‌الأمم؛ مدخل «ابوعلی مسکویه» در دایرة‌المعارف بزرگ اسلامی (ج ۶).